

INKLYUZIV TA'LIM MUHITIDA AUTIZM SINDROMLI BOLALAR BILAN ISHLASHNING KLASSTER MEXANIZMLARI

Egamberdiyeva Nigora Azizovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Pedagogika fakulteti "Maxsus pedagogika"

kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10200428>

Annotatsiya. Maqolada inklyuziv ta'lim tizimida autizm sindromli bolalarni o'qitishni tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlari keltirilgan. Shu bilan birga autizm sindromli o'quvchilarning muloqot qobiliyatlari ko'rib chiqiladi. Adabiyotlar tahlil qilinib, ular asosida autizm sindromli maktab o'quvchilarida muloqot qobiliyati buzilishining asosiy xususiyatlari ochib beriladi. Inklyuziv ta'lim sharoitida autizm sindromli o'quvchilarning muammolari umumlashtirildi va aniqlandi.

Kalit so'zlar: autizm spektrining buzilishi, autizm sindromi, ruhiy rivojlanishning sustligi, tibbiy-pedagogik-psixologik komissiya, moslashtirilgan umumiy ta'lim dasturi, cheklangan sog'liqni imkoniyatlari, inklyuziv ta'lim.

КЛАСТЕРНЫЕ МЕХАНИЗМЫ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ С СИНДРОМОМ АУТИЗМА В СРЕДЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье представлены теоретические и практические аспекты организации обучения детей с синдромом аутизма в системе инклюзивного образования. В то же время изучаются коммуникативные навыки учащихся с синдромом аутизма. Анализируется литература, на основе которой выявляются основные черты нарушения коммуникативных способностей у школьников с синдромом аутизма. В условиях инклюзивного образования обобщались и выявлялись проблемы учащихся с синдромом аутизма.

Ключевые слова: расстройство аутистического спектра, синдром аутизма, задержка психического развития, медико-педагогическая и психологическая комиссия, адаптированная общеобразовательная программа, ограниченные возможности здоровья, инклюзивное образование.

CLUSTER MECHANISMS OF WORKING WITH CHILDREN WITH AUTISM SYNDROME IN AN INCLUSIVE EDUCATION ENVIRONMENT

Abstract. The article presents theoretical and practical aspects of the organization of education of children with autism syndrome in the system of inclusive education. At the same time, the communication skills of students with autism syndrome are being studied. The literature is analyzed, on the basis of which the main features of the violation of communicative abilities in schoolchildren with autism syndrome are revealed. In the context of inclusive education, the problems of students with autism syndrome were generalized and identified.

Keywords: autism spectrum disorder, autism syndrome, mental retardation, medical, pedagogical and psychological commission, adapted general education program, limited health opportunities, inclusive education.

Har bir bola ta'lim olish huquqiga ega. Bu alohida ehtiyojli bolalarga ham tegishlidir. Birlashgan Millatlar tashkilotining nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi inklyuziv ta'lim insonning asosiy huquqi - har bir alohida ehtiyojli bola uchun ta'lim ekanligini ta'kidlaydi. Inklyuziv ta'lim tizimi - bu barcha o'quvchilar, ularning qobiliyatlari yoki xususiyatlaridan qat'i nazar, ta'limning barcha bosqichlarida, ya'ni hayot davomida, shu jumladan maktabgacha, umumiy o'rta ta'lim, kasb-hunar va oliy ta'lim bosqichlarida ijtimoiy hayotga moslashishi, to'liq hayot kechirishini o'z ichiga olgan tizim hisoblanadi. Mamlakatimizda nogironligi bo'lgan shaxslarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, jamiyatda munosib o'rin egallashi uchun to'siqsiz muhit yaratish ham davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Shu munosabat bilan, bir qator farmon va qarorlar qabul qilinib, huquqiy asoslar mustahkamlandi. Xususan, 2023-yil 30-aprelda O'zbekiston Respublikasi referendumida umumxalq ovozi bilan qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahrirdagi 50-moddasida har bir inson ta'lim olish huquqiga ega ekanligi, 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning 9-moddasida jismoniy, aqliy, hissiy, yoki ruhiy nogironligi bo'lgan bolalar, shuningdek davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida uzoq muddatli davolanishga muhtoj bolalar ta'lim olish huquqiga ega ekanligi ko'rsatiladi, o'rta va o'rta maxsus ta'limning umumta'lim tashkilotlarida individual ta'lim inklyuziv shaklda yoki uyda olib boriladi.

Mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish kontsepsiyasiga muvofiq, ta'lim sohasidagi davlat siyosatining strategik maqsadi iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish talablariga, jamiyat va har bir fuqaroning zamonaviy ehtiyojlariga mos keladigan sifatli ta'limning mavjudligini oshirishdir. Ushbu maqsadni amalga oshirishda bir qator ustuvor vazifalarni hal qilish kerak, ular orasida alohida ehtiyojli shaxslarning sifatli ta'limi va jamiyatning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvini ta'minlaydigan ta'lim muhitini yaratish muhim ahamiyatga ega. Inklyuziv ta'lim tizimini umumta'lim maktablari amaliyotiga joriy etish nogiron bolalarga, shuningdek, normal rivojlanayotgan tengdoshlariga muassasada maxsus o'quv sharoitlarini yaratishda teng ta'lim olish imkoniyatini beradi.

Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2021-yil 12-oktabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 638-son qaror qabul qilindi. Ushbu hujjat 2020-yil 13-oktabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-son qarorga muvofiq ishlab chiqilgan bo'lib, unda 2020–2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash bo'yicha quyidagi vazifalar belgilandi:

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'lim oladigan ta'lim muassasalari binolariga qo'yiladigan talablarni ishlab chiqish va tasdiqlash;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar o'qitiladigan ta'lim muassasalarini zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitish uchun inklyuziv ta'lim tizimini tashkil etish, umumta'lim muassasalarini maxsus moslamalar (ko'tarish qurilmasi, pandus, tutqich va boshqalar), shuningdek tegishli kadrlar (maxsus pedagog, bolalarni ruhiy-pedagogik kuzatish bo'yicha mutaxassislar) bilan ta'minlash;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning moslashishi va integratsiyasi uchun maktab-internatlarni bosqichma-bosqich maxsus jihozlar bilan ta'minlash va boshqalar.

Hukumat qarori bilan umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'limni joriy etish rejasi belgilandi. Unga ko'ra, 2025-yilga kelib, maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning 40 foizi umumta'lim maktablarida ta'lim-tarbiya olishlari aks etgan. Birlashgan Millatlar tashkilotining "Bola huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasi, "Nogironlar huquqlari deklaratsiyasi" xalqaro tajribani o'rganishda muhim dasturiy amal bo'lib xizmat qiladi. Davlatimiz rahbarining Birlashgan millatlar Tashkilotining inson huquqlari bo'yicha Kengashining 46-sessiyasida taqdim etgan nogironlarning imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarish bo'yicha mintaqaviy kengash tuzish to'g'risidagi taklifi nogironlarni himoya qilishga qaratilgan yana bir katta tashabbus deb aytish mubolag'a bo'lmaydi.

Nogiron bolalar - bu 0 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan jismoniy, aqliy, ruhiy yoki sensor (sezgi) nuqsonlari borligi tufayli turmush faoliyati cheklanganligi munosabati bilan qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda nogiron deb topilgan hamda ijtimoiy yordamga va himoyaga muhtoj shaxslar tushuniladi.

Individual ta'limga bo'lgan ehtiyoj deganda, shaxsiy ehtiyojlari va ijtimoiy hayot ko'nikmalarini qisman yoki to'liq ravishda ta'minlay olmaydigan shaxs tushuniladi. Birlashgan Millatlar tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, 450 millionga yaqin odam aqliy va jismoniy rivojlanishida kamchiliklarga ega. Bu yer aholisining 1/10 qismidir. Bunday odamlarga eshitishtirish va ko'rish, ruhiy va aqliy rivojlanish, tayanch-harakat tizimi va og'ir nutq kamchiliklariga ega bo'lgan shaxslar kiradi. Biroq, u bunday nuqsonlarning og'irligi va ular bir-biri bilan birlashib, murakkab nuqson hosil qilishi bilan ajralib turadi. So'nggi yillarda rivojlanishning bunday kamchiliklari orasida autizm spektrining buzilishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Buning sababi shundaki, statistik ma'lumotlarga ko'ra, autizm spektri buzilgan bolalar 2000-yilda 10000 boladan 4-26, 2005-yilda 250-300 va 2008-yilda 150 boladan bittasida uchraydi. AQSh kasalliklarini nazorat qilish markazlari shuni ko'rsatadiki, 2012-yildan 2020-yilgacha har 88 bolaga 1 ta autizm holati to'g'ri keladi, 2022-yilda esa har 44 bolaga bitta holat to'g'ri keladi. Shu bilan birga, ushbu rivojlanish buzilishining chastotasi doimiy ravishda o'sib bormoqda. Shu munosabat bilan autizm spektrining buzilishi bo'lgan bolalarni ijtimoiylashtirish muammolari dolzarb bo'lib qoldi.

"Autizm spektrining buzilishi" (ASB) atamasi neyrorivojlanish buzilishi bilan bog'liq bo'lgan va o'zaro ijtimoiy o'zaro ta'sir, verbal va noverbal muloqotdagi kamchiliklar, shuningdek cheklangan stereotipik yoki takrorlanadigan xatti-harakatlar, qiziqishlar va harakatlar bilan tavsiflangan holatlar guruhiga kiritiladi. ASB belgilari uch yoshdan oldin, ko'pincha 12-18 oyda paydo bo'ladi, ammo ba'zi ruhiy sohalarida dastlabki rivojlanish belgilari yana bir necha yil davomida tashxis qo'yilmaydi.

Autizm spektrining buzilishi bo'lgan bolalar o'quv jarayonini maxsus tashkil etishga muhtoj bo'lgan nogiron bolalarning maxsus toifasini anglatadi. Bugungi kunga kelib, autizm spektrining buzilishi bolalar aholisining taxminan 1% ni tashkil qiladi. Autizmli bolalarning asosiy muammosi - real hayotdan ajralish, o'z qobig'iga o'ralish, tashqi stimullarga (ta'sirlovchilarga) reaksiyalarning yo'qligi, passivlik va atrof-muhit bilan munosabatlarda o'ta shikastlanishga moyillik hamda nutqidagi kamchiliklarda namoyon bo'ladi.

Autizm sindromi bo'lgan bolalarning rivojlanishida ushbu yetishmovchilikning sabablari hali aniqlanmagan, ammo ilmiy adabiyotlarda uning paydo bo'lishining sabablari deb miya yarim korteksidagi sinaptik aloqalarning kamolotiga ta'sir qiluvchi genlar bilan bog'liq. Ko'pgina

olimlar, aksariyat hollarda erta bolalik autizmi (EBA)ni irsiy jihatdan shartli ekanligiga qo'shiladilar. Autizmning rivojlanishi bitta genga emas, balki ko'p faktorli mexanizm deb ataladigan genlar guruhiga bog'liq. Gen kompleksi patologiyaning o'zi emas, balki uning rivojlanish tendentsiyalari ekzogen (travma, infektsiya, intoksikatsiya, psixotravma va boshqalar) va endogen (yoshga bog'liq inqiroz, konstitutsiyaviy xususiyatlar va boshqalar) bo'lishi mumkin bo'lgan omil mavjudligida amalga oshiriladi.

Markaziy asab tizimining organik shikastlanishi 50 yildan ortiq vaqt davomida etiologiyasi sifatida qaraldi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, EBA tashxisi qo'yilgan ko'plab bolalarda Markaziy asab tizimining organik shikastlanish belgilari mavjud. Biroq, ularning genezisi va tuzilishi juda murakkab. Autizmni miyaning ma'lum bir lokalizatsiyasi bilan bog'lashga urinishlar bo'lgan, ammo aniq xulosa chiqarish uchun to'plangan material yetarli emas.

Ko'pgina olimlar (S.S.Mnuxin 1949, D.N.Isaev, V.E.Kagan, K.S.Lebedinskaya 1990) erta bolalik autizm sindromining organik kelib chiqishi asab tizimining homila vaqtida shikastlanishi, miya yarim po'stlog'idagi lokalizatsiya bilan bog'liq deb hisoblashadi.

Autizm rivojlanishining asosiy sabablari fenilketonuriya, qizilcha, ichak kasalliklari, homiladorlik paytida kimyoviy ta'sir. Zaif X xromosoma sindromi va autizm mavjudligi o'rtasida ishonchli statistik bog'liqlik mavjud. Erta tug'ruqdan keyingi og'ir infektsiyalar autizmning sababi bo'lishi mumkin. Hozirgi vaqtda chet elda L.Ving, K.Lord, M.Rutter, D.L.Robbins autizmning paydo bo'lishi va uning namoyon bo'lishining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish bilan shug'ullanmoqdalar. Bundan tashqari, o'qitish va diagnostika vositalari usullari takomillashtirilmoqda.

E.R.Bayenskaya, M.M.Liebling, V.V.Lebedinskiy, O.S.Nikolskayaning tadqiqotlari autizmni maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy sohasidagi muhim buzilishlar sifatida ko'rib chiqadi. Olimlar V.M.Bashina va E.Courchesne miya yarim po'stlog'ining buzilgan funktsiyalari bilan bog'liq bo'lgan autizmning kelib chiqishi genetikasi va neyrobiologiyasini tahlil qildilar.

Rivojlanish nuqsonlarining paydo bo'lishi ham genetik, ham tashqi omillarga asoslangan.

Autizimli o'quvchilarning psixologik va pedagogik xususiyatlari O.S.Nikolskayaning tasnifiga asoslangan bo'lib, xulq-atvordagi kamchiliklarning og'irligiga ko'ra autistik bolalarning to'rtta asosiy guruhini ajratadi. Darajalarning har biri autizmning og'irligi va tabiati, bolaning o'ziga xosligi va uni ijtimoiylashtirish imkoniyatlari bilan farq qiladi. Ushbu guruhlar nafaqat autizimli bolada buzilishlarning chuqurligini, balki bolaning atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirini normallashtirish dinamikasini baholash uchun mezonlarni taqdim etadi. Ushbu to'rtta guruhni ajratish ASB bilan kasallangan bolalarni o'qitishni tashkil etishga tabaqalashtirilgan yondashishga imkon beradi. Ta'lim yo'nalishini tanlash doirasi juda keng bo'lib, bolaning umumta'lim dasturini o'zlashtirishi va oddiy maktabda maxsus qo'llab-quvvatlash bilan o'qitish imkoniyatidan tortib, maxsus individual ta'lim dasturini shakllantirish zarurligigachadir.

Autizm sindromi bo'lgan o'quvchilar - bu psixologik rivojlanishda kamchiliklari bo'lgan, TPPK tomonidan tasdiqlangan va maxsus sharoit yaratmasdan ta'lim olishga to'sqinlik qiladigan bolalar.

Autizm sindromi bo'lgan barcha o'quvchilar ma'lum darajada kognitiv qobiliyatlarning yetishmasligi, psixologik rivojlanishning o'ziga xos buzilishlari, faoliyatni tashkil etishdagi buzilishlar va xatti-harakatlar tufayli o'quv dasturlarini o'zlashtirishda aniq qiyinchiliklarga duch kelishadi. Autizm sindromi bo'lgan barcha talabalar uchun umumiy bo'lgan narsa - bu yuqori aqliy

funktsiyalarni shakllantirishdagi turli darajadagi kamchiliklar, kognitiv faoliyatning sekinlashishi yoki notekis shakllanishi, mustaqil ravishda o'zini-o'zi boshqarishning qiyinligi.

ASB bolalar hozirgi vaqtda maxsus maktablarida o'qiydilar, ammo u yerda ham uyda ta'lim olishadi, bu esa muloqot va ijtimoiylashuv muammolarini kuchaytiradi. Kelajakda ular ijtimoiylashish, o'z qobiliyatlarini ochish, ish topish imkoniyatiga ega emaslar va butun umr davlatning qaramog'ida bo'lib, ota-onalari ishdan ketishga va hayotlarini ularga g'amxo'rlik qilishga bag'ishlashga majbur bo'lishadi. Autizmli bolalarning aksariyati, barcha xususiyatlariga qaramay, aql-idrokka ega va umumta'lim maktablarida o'qish imkoniyatiga ega. Autizm sindromli bolalar aloqa va ijtimoiylashishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ularga muloqotga kirishish va jamiyat a'zolarini autizm sindromli bolalarning o'ziga xos xususiyatlarini tushunishga o'rgatish uchun bolalikdan bu bolalarning doimiy o'zaro ta'sirini hamda asta-sekin moslashishini ta'minlaydigan tizim kerak bo'ladi. Ushbu vazifalarni amalga oshiruvchi tizim – bu inklyuziv ta'limdir. ASB bolalarni o'qitishning bugungi amaliy tajribasi shuni ko'rsatadiki, ushbu toifadagi bolalar uchun turli xil ta'lim modellari ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi kerak, bu ularning qobiliyatlari va ta'lim qobiliyatlariga mos keladigan, bolalarning imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish huquqini maksimal darajada oshirishga imkon beradi. Shu bilan birga, ushbu muammoni maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni maktab sinfiga ko'r-ko'rona kiritish orqali hal qilib bo'lmashligini tushunish muhimdir. Autistik bolani maktabda o'qitishning eng istiqbolli shakli autizm sindromli bolalarni sinfga bosqichma-bosqich, individual ravishda taqsimlangan va maxsus qo'llab-quvvatlanadigan integratsiya bilan jalb etib, ularning imkoniyatlari ushbu bosqichda uning o'rganish qobiliyati bilan rivojlanadi. Autizm sindromli bolalar uchun ta'lim-tarbiyasini tashkil etish maxsus ta'lim shakllarining o'zaro bog'liqligini va ularning maxsus ta'lim ehtiyojlariga mos keladigan umumiy ta'lim muhitiga integratsiyalashuvini aniqlashni talab qiladi. Shubhasiz, autizm sindromli bolalarni maktabda o'qitishni tashkil etish maxsus ta'lim shakllarining o'zaro bog'liqligini aniqlashni va ularning maxsus ta'lim ehtiyojlariga mos keladigan umumiy ta'lim muhitiga qo'shilishni talab qiladi. Insonning umume'tirof etilgan huquq va erkinliklari orasida uning ta'lim olish huquqi alohida o'rin tutadi. Har bir bola ushbu huquqdan foydalanishi mumkin, hatto aqliy yoki jismoniy yetishmovchilik bo'lsa ham, uni amalga oshirishga to'sqinlik qila olmaydi.

Quyida autizm spektri buzilgan bolalarning ta'lim tizimi va ishining xususiyatlari haqida ma'lumot berilgan:

- nogiron o'quvchi - jismoniy va (yoki) psixologik rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan, psixologik, tibbiy va pedagogik komissiya tomonidan tasdiqlangan va maxsus shart-sharoit ta'lim oladigan jismoniy shaxs;
- individual ta'lim dasturi - ma'lum bir o'quvchining xususiyatlari va ta'lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda uning tarkibini individuallashtirish asosida ta'lim-tarbiya berishni ta'minlaydigan o'quv dasturi;
- inklyuziv ta'lim - maxsus ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha o'quvchilar uchun ta'limdan teng foydalanishni ta'minlovchi tizim;
- moslashtirilgan ta'lim dasturi - nogironligi bo'lgan shaxslarni psixofizik rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini, individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda o'qitish uchun moslashtirilgan va kerak bo'lganda rivojlanish buzilishlarini tuzatish va ushbu shaxslarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlaydigan ta'lim dasturi.

Autizm sindromi bo'lgan bolalarning ta'limi ularning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvining asosiy va ajralmas shartlaridan biri bo'lib, ularning jamiyatda to'liq ishtirok etishini, kasbiy va ijtimoiy faoliyatning har xil turlarida samarali o'zini-o'zi anglashini ta'minlaydi. Shu munosabat bilan autizm sindromi bo'lgan bolalarning turli xil nogironligi bo'lgan bolalar bilan bir qatorda ta'lim olish huquqini amalga oshirishni ta'minlash nafaqat ta'lim sohasida, balki O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi sohasida ham davlat siyosatining muhim vazifalaridan biridir. Autizm sindromi bo'lgan o'quvchilarda rivojlanish buzilishlarining tuzilishidagi farq autizm sindromi bo'lgan o'quvchilarning imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos keladigan ta'lim olish uchun turli xil ixtisoslashtirilgan qo'llab-quvvatlash va o'qitish sohalariga bo'lgan ehtiyojni aniqlaydi.

Autizm spektrida kamchiligi bor o'quvchilarning boshlang'ich umumiy ta'lim dasturlarini yaratish ushbu toifadagi o'quvchilarni aqliy rivojlanish buzilishining tabiati va tuzilishiga qarab farqlash bilan bog'liq bo'lishi kerak. ASB turlarini farqlash va ta'lim dasturi variantini tavsiya etish vazifasi TPPKga yuklatilgan.

Moslashtirilgan ta'lim dasturi - nogironligi bo'lgan shaxslarni psixofizik rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini, individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda o'qitish uchun moslashtirilgan va kerak bo'lganda rivojlanish buzilishlarini korreksiyalash hamda ushbu shaxslarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlaydigan ta'lim dasturi hisoblanadi.

Moslashtirilgan ta'lim dasturi ta'lim tashkiloti faoliyatini tashqi va ichki nazorat qilish, baholash va monitoring qilishning rasmiy me'yoriy hujjatlardan biridir. Autizm spektrining buzilishi bo'lgan o'quvchilar uchun boshlang'ich umumiy ta'limning moslashtirilgan ta'lim dasturi mustaqil ravishda ta'lim faoliyatini amalga oshiruvchi ta'lim tashkiloti tomonidan Davlat ta'lim standarti talablariga muvofiq va autizm spektrining buzilishi bo'lgan o'quvchilar uchun boshlang'ich umumiy ta'limning taxminiy moslashtirilgan asosiy mazmuniy dasturini hisobga olgan holda mustaqil ravishda ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi. Moslashtirilgan asosiy ta'lim dasturini ishlab chiqish shartlari va tartibi umumta'lim tashkilotining alohida mahalliy normativ hujjati (Nizom) bilan belgilanadi.

Autizm sindromli o'quvchilar uchun boshlang'ich umumiy ta'limning moslashtirilgan ta'lim dasturi quyidagi muammolarni hal qilishni ta'minlaydi:

ularning shaxsiyatining har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydigan umumiy madaniyatni shakllantirish (axloqiy estetik, ijtimoiy-shaxsiy, intellektual, jismoniy);

bolalarning jismoniy va ruhiy salomatligini, shu jumladan ularning ijtimoiy va hissiy farovonligini himoya qilish va mustahkamlash;

oila va jamiyatda qabul qilingan ma'naviy-axloqiy va ijtimoiy-madaniy qadriyatlarga muvofiq o'quvchilarning fuqarolik o'ziga xosligi va dunyoqarashi asoslarini shakllantirish;

ta'lim faoliyati asoslarini shakllantirish;

yosh, individual xususiyatlar va maxsus ta'lim ehtiyojlariga muvofiq ta'lim olish uchun maxsus shart-sharoitlarni yaratish, har bir o'quvchining ta'lim sohasidagi munosabatlar subyektii sifatida qobiliyatlari va ijodiy salohiyatini rivojlantirish;

tarkibning o'zgaruvchanligi va xilma-xilligini ta'minlash boshlang'ich umumiy ta'limning moslashtirilgan ta'lim dasturi va o'quvchilar tomonidan ta'lim ehtiyojlari, qobiliyatlari va sog'lig'i, yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim olishning tashkiliy shakllari;

o'quvchilarning turli guruhlarining umumiy va maxsus ta'lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda ijtimoiy-madaniy va ta'lim muhitini shakllantirish.

Autizm sindromli o'quvchilar uchun moslashtirilgan ta'lim dasturini amalga oshirishda ishtirok etadigan mutaxassislar quyidagi kompetensiyalarga ega bo'lishi kerak:

ASB o'quvchilarning imkoniyatlariga, ularning rivojlanishiga, ijtimoiy moslashuviga, kundalik tajribaga ega bo'lishiga ijobiy munosabat mavjudligi;

o'quvchilarga psixologik va pedagogik yordamning nazariy va uslubiy asoslarini tushunish;

autizm spektrining buzilishi etiologiyasini bilish, rivojlanish diagnostikasining nazariy asoslari, ushbu rivojlanish buzilishiga ega o'quvchilarni psixologik pedagogik o'rganish uchun amaliy ko'nikmalarni shakllantirish;

ushbu guruh o'quvchilarining ta'lim maqsadini tushunish jamiyatda yashash uchun zarur bo'lgan amaliy g'oyalar, ko'nikmalar va malakalarni rivojlantirish sifatida kundalik hayotda maksimal mustaqillik va o'zini anglashga erishishga imkon berish;

korreksion-rivojlantirish ishlarining mazmuni va usullarini aniqlashda bolaning individual imkoniyatlari va maxsus ta'lim ehtiyojlarini hisobga olish;

maxsus individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, o'quvchilarni rivojlanishi va o'qishidagi yutuqlarni yetarli darajada baholash qobiliyati;

hayotiy tajribasi va ijtimoiy aloqalarini muntazam ravishda kengaytirishga imkon beruvchi, uyda va umumiy ta'lim tashkilotida bolaning hayotini maxsus tashkil etishda faol ishtirok etish;

ta'lim-tarbiya berishning eng samarali usullarini tushunish va oiladagi o'quvchilarni psixologik va pedagogik qo'llab - quvvatlash mazmunini aniqlash;

o'quvchilarning bir-biri bilan va kattalar bilan o'zaro munosabatlarini tashkil etish, ijtimoiy doirani kengaytirish, o'quvchining oila va umumiy ta'lim tashkilotidan tashqariga chiqishini ta'minlash qobiliyati;

ushbu guruh talabalarini o'qitish bo'yicha pedagogik faoliyatga ijodiy munosabatning mavjudligi, talabalarni rivojlantirishning innovatsion va noan'anaviy usullarini izlash va ta'limning yangi texnologiyalarini joriy etish qobiliyati;

o'quvchilarning ota-onalari bilan aloqa qilish va maslahat, tavsiyalar berish qobiliyatining mavjudligi;

bolaga hurmat bilan munosabatda bo'lishni (hamdardlik bilan) ta'minlaydigan, uning ishonchini va kattalar bilan muloqot qilish istagini uyg'otadigan professional parvarish ko'nikmalariga ega bo'lish;

fanlararo mutaxassislar jamoasi sharoitida ishlash qobiliyatining mavjudligi.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv va integratsiyalashgan ta'lim g'oyalarini umumta'lim maktablari amaliyotiga joriy etish hamda muassasada ixtisoslashtirilgan o'quv sharoitlarini yaratish autizm sindromli bolalarga me'yorda rivojlanayotgan tengdoshlari bilan birga teng ta'lim olish imkoniyatini beradi.

N.N.Malofeyev va N.D.Shmatko maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning integratsiyasini ushbu bolalarni oddiy ta'lim muassasalariga kiritish deb belgilaydilar. N.N.Malofeyev va N.D.Shmatko tomonidan olib borilgan tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ular integratsiyalashgan ta'limni amalga oshirish jarayonida integratsiya modellarini doimiy to'liq,

doimiy to'liq bo'lmagan, doimiy qisman, vaqtinchalik qisman va epizodik kabi turlarga ajratib ko'rsatishadi.

Doimiy to'liq integratsiya (inklyuziya). ASB bolalar umumiy o'rta ta'lim maktabida me'yorda rivojlanayotgan tengdoshlari bilan bir sinfda umumiy ta'lim dasturlarini moslashtirilgan dasturi bo'yicha o'quv jarayonini tashkil etish shakli inklyuziv sinfdir. To'liq integratsiya faqat psixofizik va nutqni rivojlanish darajasi yosh me'yoriga mos keladigan yoki unga yaqinlashadigan va sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda ta'lim-tarbiya olishga psixologik jihatdan tayyor bo'lgan bolalar uchun samarali bo'ladi.

Inklyuziv sinflarda ta'lim jarayonining mazmuni O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan umumta'lim sinflari uchun dasturlar, ta'lim muassasalari tomonidan mustaqil ravishda ishlab chiqilgan va tasdiqlangan o'quv, yillik kalendar rejasi va mashg'ulotlar jadvali, shuningdek alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bola uchun individual o'quv rejasi va moslashtirilgan ta'lim dasturi bilan belgilanadi.

Umumta'lim maktablarida autizm spektrida buzilishi bo'lgan o'quvchilar korreksion-pedagogik yordam bilan ta'minlanadi. Korreksion, psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash sinf rahbari, maktab rahbari, psixologi, logoped-o'qituvchisi, defektologi, tyutor, davolovchi jismoniy tarbiya (DJT) yo'riqchisi, musiqa o'qituvchisi tomonidan amalga oshiriladi.

REFERENCES

1. Крыжановская Л.М. Психологическая коррекция в условиях инклюзивного образования. Пособие для психологов и педагогов. – М.:«Владос», 2013.83-б.
2. Лебединская К.С., Никольская О.С. “Диагностика раннего детского аутизма”. М.: Просвещение, 1991.
3. Никольская О.С. “Дефектологические проблемы раннего детского аутизма”. Дефектология. 1994. № 2. С.
4. N.A.Egamberdiyeva “Autizm sindromli bolalar bilan ishlash hozirgi kunning dolzarb masalasi sifatida”. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. 3-TOM. 2023-yil. 95-100-betlar.
5. N.A.Egamberdiyeva “Ta'lim klasteri sharoiti – autizm sindromli bolalar nutqini rivojlantirishning innovatsion omili sifatida”. INSON FAROVONLIGINI O'RGANISHDA FANLARARO YONDASHUV xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. II qism. Toshkent – 2023-yil. 154-158-betlar.
6. F.U.Qodirova, N.A.Egamberdiyeva “Ta'lim klasteri sharoitida autizm sindromli bolalarni tashxislash va korreksiyalash ishlarining mazmuni”. INSON FAROVONLIGINI O'RGANISHDA FANLARARO YONDASHUV xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. II qism. Toshkent – 2023-yil. 201-205-betlar.
7. N.A.Egamberdiyeva “RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA AUTIZM SINDROMLI BOLALARNI RIVOJLANTIRISH”. “RAQAMLI TA'LIMNING ZAMONAVIY TENDENTSIYALARI VA ULARNI TA'LIM-TARBIYA JARAYONIGA TADBIQ QILISH YO'LLARI” MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI. 1-TOM. 2023-yil. 278-282-betlar